

skulle blive forvandlet til et råstofleverende uland for vestlig industri, bedst beskrives som rester af dogmatisk sovjetisk tankegang. Vesten har nemlig kun i yderst begrænset omfang anvendt det økonomiske våben“ (s. 30).

Som helhed klynger de russiske nationalister sig til kollektivismen, anti-rationalisme samt forestillingen om adfærd styret af moral i stedet for ret. Dette kombineret med troen på en stærk, centralistisk russisk stat som anker for Ruslands imperiale genfødsel vil før eller siden bringe den russiske nationalisme på kollisionskurs med Vesten (s. 85). Derfor forstår jeg ikke, hvorfor Kulavig i et interview til *Weekendavisen* ved bogens udgivelse gav sig til at snakke de russiske nationalister efter munden ved, ligesom dem, at messe om Ruslands storhed og kravet på respekt (undeforstået: som omverdenen tilsiddesætter). Denne selvmedlidende og selvretfærdige diskurs minder betænkeligt om de serbiske nationalistiske *mimofanter* - altså det velkendte Klaus Rifbjerg-syndrom, hvor mimofanten reagerer som en mimose ved den mindste antydning af kritik og ser sig selv omgivet af en fjendtlig omverden samtidig med, at man som en elefant tramper på andre. Russere og serbere har det med at se sig selv som dem, der har „lidt mest af alle“; som de ædle og miskendte forsvarere af den kristne civilisation osv. - ikke just noget, der peger fremad, mod sameksistens med andre. I stedet for at klynke burde Rusland drage en lære af, hvordan andre imperier er skrumpet med ynde: Tyrkiet, Østrig, det post-nazistiske Tyskland og Danmark efter devisen „hvad udad tabes, skal indad vindes“ (: in casu demokratiet, retsstaten og markedsøkonomien).

Mette Skak
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Jette Fog, *Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*, København: Akademisk forlag, 1994, 241 s.

Jette Fog har skrevet en særdeles interessant bog om det kvalitative forskningsinterviews særegenheder og potentialer som forskningsinstrument. Man fristes til at sige, at det er en klog bog.

Selv om bogen tager emner under behandling, der knytter sig til næsten alle faser i et kvalitativt forskningsprojekt - problemstilling og formål; interviewenes planlægning og forberedelse; interviewenes gennemførelse og dynamik; det transskriberede interview; reliabilitet og validitet, etiske dimensioner i samtalen og rapporteringen - så er der ikke tale om en grundbog eller en introduktion til kvalitativ forskningsmetode. Der er snarere tale om den erfarne, der taler til den erfarne. Bogen er båret af forfatterens overskud til at registrere og sanse, hvad der foregår i gode (og dårlige) interviews, samt af stor vilje til at gennemreflektere egne erfaringer.

skulle blive forvandlet til et råstofleverende uland for vestlig industri, bedst beskrives som rester af dogmatisk sovjetisk tankegang. Vesten har nemlig kun i yderst begrænset omfang anvendt det økonomiske våben“ (s. 30).

Som helhed klynger de russiske nationalister sig til kollektivismen, anti-rationalisme samt forestillingen om adfærd styret af moral i stedet for ret. Dette kombineret med troen på en stærk, centralistisk russisk stat som anker for Ruslands imperiale genfødsel vil før eller siden bringe den russiske nationalisme på kollisionskurs med Vesten (s. 85). Derfor forstår jeg ikke, hvorfor Kulavig i et interview til *Weekendavisen* ved bogens udgivelse gav sig til at snakke de russiske nationalister efter munden ved, ligesom dem, at messe om Ruslands storhed og kravet på respekt (undeforstået: som omverdenen tilsiddesætter). Denne selvmedlidende og selvretfærdige diskurs minder betænkeligt om de serbiske nationalistiske *mimofanter* - altså det velkendte Klaus Rifbjerg-syndrom, hvor mimofanten reagerer som en mimose ved den mindste antydning af kritik og ser sig selv omgivet af en fjendtlig omverden samtidig med, at man som en elefant tramper på andre. Russere og serbere har det med at se sig selv som dem, der har „lidt mest af alle“; som de ædle og miskendte forsvarere af den kristne civilisation osv. - ikke just noget, der peger fremad, mod sameksistens med andre. I stedet for at klynke burde Rusland drage en lære af, hvordan andre imperier er skrumpet med ynde: Tyrkiet, Østrig, det post-nazistiske Tyskland og Danmark efter devisen „hvad udad tabes, skal indad vindes“ (: in casu demokratiet, retsstaten og markedsøkonomien).

Mette Skak
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Jette Fog, *Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*, København: Akademisk forlag, 1994, 241 s.

Jette Fog har skrevet en særdeles interessant bog om det kvalitative forskningsinterviews særegenheder og potentialer som forskningsinstrument. Man fristes til at sige, at det er en klog bog.

Selv om bogen tager emner under behandling, der knytter sig til næsten alle faser i et kvalitativt forskningsprojekt - problemstilling og formål; interviewenes planlægning og forberedelse; interviewenes gennemførelse og dynamik; det transskriberede interview; reliabilitet og validitet, etiske dimensioner i samtalen og rapporteringen - så er der ikke tale om en grundbog eller en introduktion til kvalitativ forskningsmetode. Der er snarere tale om den erfarne, der taler til den erfarne. Bogen er båret af forfatterens overskud til at registrere og sanse, hvad der foregår i gode (og dårlige) interviews, samt af stor vilje til at gennemreflektere egne erfaringer.

Selv om forfatteren selv angiver, at bogen er særlig relevant for kvalitative interviews, der „går dybt“ i betydningen personligt, fortroligt stof som for eksempel i forbindelse med kvindeforskning, så er der megen relevant indsigt af relevans for interview om andre emner - også inden for statskundskab.

Bogens kapitel 1 er både en introduktion til bogens emner samt en sammenfatning af bogens hovedkonklusioner.

I kapitel 2 (og til dels også kapitel 8) præciserer Jette Fog sit ontologiske udgangspunkt. Spørgsmålene kunne formuleres som: Hvad karakteriserer den sociale virkelighed? Hvilket „stof“ er genstandsfeltet gjort af i samfundsvidenskaben? Og det er klogt at bruge plads på dette, for som Jette Fog anfører, så er det i den ontologiske diskussion, spørgsmålet om interviewundersøgelsens mulige videnskabelighed afgøres (p. 32) Og det er et sikkert tegn på kvalitativ forsknings „lillesøster-position“, at kvalitative forskere fortsat har „bevisbyrden“ i den slags videnskabsteoretiske diskussioner.

Udgangspunktet for Jette Fog er, at vi på den ene side som individer er enestående, særegne, personligheder i kraft af vores egen livshistorie; på den anden side er vi som individer (og dermed også interviewpersonen og intervieweren) vokset ud af en fælles materialitet, dvs. en biologisk og kulturel sammenhæng (p. 33). Så den sociale virkelighed er en symbolsk struktureret virkelighed, en betydningsstruktur, som vi har del i, og som vi samtidig modulerer individuelt. Den slags overordnede antagelser om virkelighedens beskaffenhed kan man ikke *bevise*, men Jette Fog *viser* gennem konkrete eksempler, hvordan personlige og almene betydninger fletter sig ind i hinanden. Og forfatteren forærer os et lille pædagogisk klenodie af en model for den sociale virkelighed, (som går under det lidt mindre elegante navn „kamelmodellen“)(p. 33).

Formålet med det kvalitative interview er således at afdække, *hvordan* forskellige mennesker og grupper ser verden, hvordan de strukturerer den, hvilken mening og betydning de tilskriver ting. Det kvalitative interview skal og kan ikke afgøre, *hvor mange* der ser verden på en given måde. Det er vigtigt at holde disse to problemstillinger adskilte. Jette Fog tilslutter sig øjensynligt det synspunkt, at kvalitativ forskning er et bestemt perspektiv på den menneskelige virkeligheds natur. Der er tale om ontologiske antagelser og ikke bare om, at kvalitativ metode er én blandt mange andre research-design.

I kapitel 3 diskuterer forfatteren forskelle og ligheder på den fortrolige samtale og det kvalitative forskningsinterview. Samtalen baserer sig på tillid, åbenhed, oprigtighed og gensidig interesse for et fælles tredje. Det samme gør forskningsinterviewet, men det er samtidig spændt for forskerens interesse. Dette er dets styrke, men også kilden til etiske problemer, fordi folk i løbet af interviewet kan glemme, at det ikke er en fortrolig samtale og dermed gå længere i udleveringen af sig selv, end de egentlig ønsker.

Kapitlerne 4, 5 og 6 handler alle om samtalen som redskab. Det er ikke mindst i disse kapitler, at Jette Fogs store erfaring er tydelig, og hvor hun har praktiske råd at give til andre interviewere. I det kvalitative interview bliver forskeren det vigtigste forskningsredskab, derfor må dette redskab kikkedes efter og justeres til opgaven. At interviewe er en *kunstart*. Det er i sit væsen

situationsbundet og -afhængig. Forskeren må gøre brug af sig selv og sin menneskekundskab for at etablere en god kontakt til interviewpersonen; for at være aktiv deltager i samtalen, og i sine bestræbelser på at få mening i samtalen. At blive en bedre interviewer handler ifølge Jette Fog ikke om decideret indlæring, men om at blive opmærksom på det, som stiller sig i vejen for, at man kan udnytte sin sensitivitet, sin opmærksomhed og sin kreativitet fuldt ud (p. 93). Målet for Jette Fog er at få den mellem menneskelige kontakt og de psykologiske processer ind i metodelæren (p. 93).

Erkendelsen i en interviewsammenhæng står på to ben, idet den både er følelsesladet og teoriladet, men ingen af delene må tage overhånd, fordi teori og følelser så forvandler sig fra at være nyttige redskaber til at være fejlkilder. At styre dette er en del af kunsten.

Teoriladet sansning. Her handler det ifølge Jette Fog om at administrere den modsætning, at man som forsker på den ene side kun kan få øje på en pointe, hvis man har baggrund for at se den (p. 71). Den, der har erfaring og/eller teoretisk viden - den sagkyndige - *ser noget mere* og eventuelt også *noget andet* i sagen end den ukyndige. Men på den anden siden gælder det for interviewereren om ikke at klassificere i utide. I så fald lader man sig forføre af sin teoretiske viden og afskærer den viden, som man kunne få fra interviewpersonens fortælling. Symptomet på begrebslig overstyring er, at spørgsmålene er abstrakte og stillet fra forskerens, teoriens eller de teoretiske forestillingers plan, snarere end fra det konkrete og mellem menneskelige plan. De ligger på et refleksionsniveau, som er fortolkerens og ikke personens (p. 73). Interviewpersonen afholdes fra at fortælle om de konkrete forhold og benytter sig i stedet af (forskerens) *begreber* for det, som i virkeligheden er oplevet og erfaret, og har ikke eller viser ikke, at han har *begreb* om det, han snakker om, nemlig virkelighedens verden med alle dens konflikter og al den forvirring og usikkerhed, der måtte være (p. 73). Dermed mislykkes interviewet, fordi det netop er den erfaringsmæssige fylde, man vil have fat i, den *konkrete* måde, som verden er på for personerne. Kvalitativ metode ligger således langt fra den traditionelle teoristyrede hypoteseknusemodel for forskning.

Følelsesladet sansning. Som teorien kan følelserne ligeledes tage overhånd og forstyre interviewet. Man kan som interviewer have mange slags følelser i klemme. Det medfører, at der i den konkrete interviewsituation er spørgsmål, man ikke tør stille, svar man ikke hører, og spor man ikke forfølger. Jette Fog foreslår, at man, inden man kaster sig ud i et kvalitativt forskningsprojekt, ransager sig selv for at finde ud af, hvad man eventuelt selv har i klemme, og om man overhovedet er i stand til og har lyst til at gennemføre et kvalitativt projekt. Konkret foreslår Jette Fog blandt andet, at man skriver projektdagbog og søger at få sine fordomme på tryk; eventuelt lader sig interviewe af en kollega/ven om sine egne forhåndsindstillinger; og overvejer hvorvidt man overhovedet selv er egnet til at gå ind i en sådan kontakt med de pågældende personer: Har man modet til den direkte kontakt og konfrontation, hvor man ikke kan dække sig bag teoretiske begreber? Kan man overhovedet lide de mennesker, man har sat sig for at interviewe? Har man evnen til at lære af et

dårligt interview? osv. osv. Én af Jette Fogs pointer er, at der ingen garanti er for, at en god forsker også er en god interviewer.

I kapitel 7 drøftes forskelle på samtalen og udskriften og i kapitel 8 subjektivitet og objektiv erkendelse mere generelt. Hovedsynspunktet er her, at den kvalitative undersøgelse ligner den kvantitative i sine krav om *systematik, argumentation, efterprøvelighed og troværdighed*. Ifølge Jette Fog må man ligeledes fastholde *en eller anden korrespondance* mellem beskrivelsen og det beskrevne som kriterie for sandhed og gyldighed. Men indholdet i disse krav bliver nogle andre, når man medreflekterer, at erkendelsen dels altid er bundet til forskeren og til et perspektiv, som forskeren anlægger (subjektivitet er et basalt erkendelsesvilkår), dels vedrører en symbolsk struktureret virkelighed, dvs. mennesker, der allerede har billeder af sig selv. Det, der optager Jette Fog, er, at forskeren skal foretage nogle valg. Noget skal udtrækkes som figur, mens andet forbliver i baggrunden (subjektivitet), men disse valg skal træffes på *virkelighedens grund*. Det er en grund, som forskeren har til fælles med sin omverden. Og det er en grund, som hun har til fælles med det forskerkollektiv, som hun knytter sig til. Ikke alle fortolkninger er lige gode.

Senere i kapitel 10 under diskussionen af case-historien uddyber Jette Fog, hvad det kræver at stå på „virkelighedens grund“. Hun diskuterer her, hvad det er for en proces, som resulterer i, at forskeren *ser pointen*. Jette Fog går en omvej og diskuterer, hvad det er der sker, når forskeren slører en udskrift eller en case-historie, så den eller de beskrevne specifikke detaljer ikke kan genkendes, men også sådan, at pointen ikke forsvinder. Her må forskeren hele tiden stille sig spørgsmålet om, (i) hvad der er tilfældigt og kan undværes (ii) hvad der er specifikt, men som i en anden og analog skikkelse, er nødvendig for fremstillingens sammenhæng, (iii) hvad der er en nødvendig og „bærende“ del af fremstillingens/personens almene logik og væsentlighed, og som kun i ringe grad kan berøres, uden at billedet bliver forfalsket. Opgaven er at finde analoge begivenheder eller sammenhænge så den endelige case-historie kan være *faktuel usandfærdig* og dog være en *sand historie* om det virkelige liv. For at kunne sløre skal man ifølge Jette Fog have sans for, hvad der er *sandsynligt*, og hvad der er *usandsynligt*, og sans for, hvad der er *væsentligt* og *uvæsentligt* i historien, og man skal have sans for, hvad der udgør analoge kvaliteter. Denne sans beror dels på praktiske, dels på teoretiske forestillinger om, hvad der ligger inden for det gørlige og mulige, og hvad der ligger udenfor set i forhold til (a) *netop dette menneske i netop denne sammenhæng* eller situation, (b) *for dette menneske i almindelighed*, og (c) *for mennesker i almindelighed*. Det kræver ligeledes sans for, hvilke situationer og livsomstændigheder, der er udvekslelige med hvilke andre (p. 188). Alt dette kræver menneskekundskab, situationsforståelse, fagkundskab og teoretisk viden.

I Kapitel 9 diskuteres pålidelighed og gyldighed i kvalitative studier mere specifikt herunder trinene *identifikation, korrespondens* og *koherens* som forskellige analyseniveauer i arbejdet med de konkrete interview.

I kapitel 11 diskutere Jette Fog afsluttende moralske dilemmaer i forskningsprocessen. Hovedsynspunktet er, at den konkrete person aldrig bør tilside-

sættes, selv om det kunne fremme en god sag. Forskerens ønske om at komme til bunds i en sag er kun acceptabelt, så længe interviewpersonen er aktivt med på dette og føler sig tilpas med at deltage heri (og sådan er det i reglen). Der skal herske magtmæssig symmetri. Interviewpersonen har stillet sig til rådighed for et interview, men har ikke bedt om at komme i terapi eller ytrt noget ønske om at få ryddet op i modsigelser eller at forandre sig i det hele taget. Det må forskeren respektere. Gør forskeren ikke det, så bryder han/hun etiske regler og får ydermere i reglen dårlige data. Men i praksis beror også dette på et skøn i det enkelte tilfælde.

Jeg havde nok forventet, at bogen helt overvejende henvendte sig til psykologer. Men det er ikke tilfældet. De videnskabsteoretiske og metodiske overvejelser er af interesse for alle, der arbejder med kvalitative data. Det samme gælder de mere praktiske råd vedrørende interviews. Mine egne erfaringer fra tre snese interviews med politikere om deres arbejde, almindelige mennesker om deres politiske kultur og politiske socialisering samt en række professionelle om deres fag, rolleopfattelse og kompetencer siger mig, at også ved den slags interviews forekommer det nyttigt at ransage sig selv for hvilke følelser, man selv har i klemme, og om man har modet til at interviewe.

Når man interviewer om for eksempel politisk socialisering eller karriereforløb, kommer man tættere på folks selvfølelse, identitet og relationer til andre mennesker og dermed på stærkere følelser, end man lige tror. Og generelt kræver det - efter egne erfaringer - en ganske anderledes og stor psykisk indsats at tage ud i 12 forskellige menneskers hjem og interviewe dem om deres politiske livshistorie end at modtage en data-fil fra AIM-Nielsen med svar fra 1.000 personer om politiske holdninger.

Jeg kan varmt anbefale bogen.

Torben K. Jensen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

David Beetham (ed.), *Defining and Measuring Democracy*, London: Sage Publications, 228 s., £ 13.95 (paper).

Når European Consortium for Political Research afholder deres årlige workshops sker det fra tid til anden, at en af de mere vellykkede workshops får sine papers offentliggjort af et af de større forlag. Sage har i stigende omfang påtaget sig denne opgave, og den foreliggende bog er et af eksemplerne på denne form for forskningsformidling.

Emnet er virkelig interessant. Med den bølge af demokratiseringer, der er fejtet hen over verden siden slutningen af 1980'erne, er der opstået fornyet interesse for spørgsmål om, hvordan man definerer og vurderer demokrati og demokratisering. Ud fra hvilke kriterier skal man vurdere demokratiske frem-